

In onbalans

Adam Phillips

In onbalans

Over de psychoanalyse en
een evenwichtig leven

Vertaald door
Patty Adelaar

Ambo|Amsterdam

ISBN 978 90 263 2397 3

© 2010 Adam Phillips

First published in Great Britain in 2010 by Hamish Hamilton

© 2011 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos *uitgevers*,

Amsterdam en Patty Adelaar

Oorspronkelijke titel *On Balance*

Oorspronkelijke uitgever Hamish Hamilton, imprint van Penguin Books

Omslagontwerp Roald Triebels, Amsterdam

Omslagillustratie © Yiyang Lu/iStock Vectors/Getty Images (zwaluw)

en Dorling Kindersley/Getty Images (gewicht)

Foto auteur Eammon McCabe

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers n.v., Antwerpen

Voor Michel Grinbinski en Michael Neve

[...] wat meetelt als een accuraat verslag van een ervaring is een kwestie van waarmee een gemeenschap je laat weggemen.

Richard Rorty, 'Cultural Politics and the Question of the Existence of God'

Onder het onvermogen was mijn onmacht intact.

Adam Mars-Jones, *Pilcrow*

Mensen die niet gewend zijn aan bekleed meubilair verlangen er ook niet naar.

Keith Thomas, *The Ends of Life*

Inhoud

Voorwoord	<i>11</i>
Vijf korte stukken over onmatigheid	<i>17</i>
I Excessief gedrag	<i>17</i>
II Genoeg is genoeg	<i>25</i>
III Seksverslaafd	<i>33</i>
IV Onszelf te veel zijn	<i>41</i>
V Geloofhet of niet	<i>48</i>
Wat is fundamenteel?	<i>56</i>
Wegslapen	<i>81</i>
Kinderen die zich misdragen	<i>85</i>
I Moet de school je gelukkig maken?	<i>85</i>
II Spijbelen vandaag de dag	<i>97</i>
De vraag naar authenticiteit	<i>101</i>
Negatieve vermogens	<i>112</i>
I Het paard	<i>112</i>
II De hulpelozen	<i>116</i>
III De perfectionist	<i>144</i>
IV De verdwaalden	<i>151</i>

Ermee weggomen	175
Vormen van onoplettendheid	186
I De zonderlingen van Arbus	186
II De gevierde Sebald	196
III De geschiedenis van Mendelsohn	218
IV De magie van Auden	232
Moeders en sprookjes	247
I Jack en zijn bonenstaak	247
II Het minste van haar problemen: Assepoester en mannen	255
Verlaten favorieten	263
Dankbetuigingen	267
Verantwoording citaten	269

Voorwoord

‘Er lijkt iets uitzonderlijk fascinerends te zijn aan het woord evenwicht,’ zei John Stuart Mill in 1834 in een lezing voor het Genootschap tot Wederzijdse Verbetering, ‘alsofiets omdat het een evenwicht wordt genoemd daarom ook noodzakelijkerwijs goed is’. Als we streven naar een economisch evenwicht of een machtsevenwicht, als we willen dat mensen een evenwichtig oordeel vellen, als we gestoorde mensen onevenwichtig noemen of als we, zoals tegenwoordig vaak gebeurt, aannemen dat van iemand die in de war is de chemische balans ontregeld is, versterken we daarmee het beeld waarvan Mill wil dat we ervoor op onze hoede zijn. Het is belangrijk om op te merken dat het hierbij om een beeld gaat – een plaatje van iets of iemand die een zekere orde schept – en dat we ons erdoor laten verleiden. Vrouwe Justitia met haar balans is oneindig geruststellend; de koorddanser die over een kabel tussen de Twin Towers loopt, vinden we zowel angstaanjagend als fascinerend, en dat kinderen zo kort nadat ze hebben leren lopen dolgraag de hele tijd rondtollen totdat ze omvallen is iets raadselachtigs (het voordeel van op de vloer liggen, schreef Kafka in zijn dagboek, is dat je niet meer kunt vallen). Evenwicht is net zoals alles wat voor ons fundamenteel is, iets wat we kunnen vinden, bewaren, verliezen en gebruiken; het is iets wat we vaak nastreven. Omdat het zo ‘uitzonderlijk fascinerend’ is, lijkt Mill te willen zeggen, denken we dat het ook ‘noodzakelijkerwijs goed’ is. Er is inder-

daad niets vergelijkbaars, maar volgens Mill moeten we altijd wantrouwig zijn bij alles wat ons, door ons sussend in een toestand van onoplettendheid te brengen, kan inperken.

Tegenwoordig zouden we het niet gauw meer zo zeggen, maar de mensen op wie we verliefd worden, vinden we uitzonderlijk fascinerend, zoals alle mensen (of denkbeelden) die ons inspireren, ten goede of ten kwade. Het vreemde aan de observatie van Mill is dat juist het uitzonderlijk fascinerende ons vaak uit evenwicht brengt. Met zijn eigenaardige logica suggereert Mill dat we door de gedachte aan evenwicht soms ons evenwicht verliezen. En toch wordt, zoals Mill weet, in een bepaalde ethische traditie evenwicht nagestreefd. Het maakt zelfs deel uit van Mills liberalisme om te vinden dat we ons behoren te kunnen verplaatsen 'in de geest en situatie' van mensen met opvattingen die lijnrecht tegenover die van ons staan. Als de dramaturg Mark Ravenhill schrijft: 'Kunst die niet ontstaat uit deze elementaire drang om het beeld van de wereld uit evenwicht te brengen is waarschijnlijk slecht of zwak', is dat niet iets wat ons schokt, deels omdat we het na de Romantiek vanzelfsprekend vinden dat dit de taak van kunst is; elders eisen we juist evenwicht. Idealiter is kunst de plaats voor onevenwichtige opvattingen, zo ver mogelijk uit de buurt van religie en politiek. Dat we van kunst een quarantaineafdeling willen maken, komt omdat we weten hoe besmettelijk de onevenwichtige wereldbeelden kunnen zijn (in moderne democratische samenlevingen zijn fascisme, racisme en seksisme onevenwichtige opvattingen en liberale democratische waarden niet). Het heeft een zekere betekenis dat we in gesprekken over de dingen die we het belangrijkste vinden, vaak al snel onze zogenaamd evenwichtige standpunten verlaten – zoals blijkt uit de essays in dit boek over onmatigheid, fundamentalisme en de school. Misschien moeten we dus ook onze wens om ons evenwicht te verliezen niet onderschatten, al is opstaan vaak gemakkelijker dan omvallen. Dat we onze onverstoortbaarheid verliezen, is zelfs een teken dat we iets belangrijk vinden.

De eerste psychoanalytici, die zichzelf graag als wetenschappers beschouwden, zagen de psychoanalyse als een soort laboratorium waarin onevenwichtige opvattingen werden onderzocht, en het duurde niet lang voordat ze gingen geloven dat niet zozeer iedereen, met inbegrip van henzelf, zijn evenwicht was verloren, maar dat dat evenwicht er nooit was geweest. Iedereen verkeerde als het ware van nature in verwarring en werd door conflicten verscheurd. (Ze geloofden meestal ook dat de psychoanalyse onmiskenbaar iets goeds was, terwijl dat per saldo iets is waarover we altijd verdeeld zouden moeten zijn.) Evenals Mill begonnen ze te beseffen dat evenwicht – en met name de gedachte van een evenwichtige geest – als beeld voor moderne mensen niet langer bruikbaar was. Volgens hen moesten we ons afvragen waarom iemand een evenwichtige persoon zou willen zijn: uit welke omstandigheden – in het gezin, de politiek, de economie – kon dat als ideaal zijn voortgekomen? De essays in dit boek gaan dan ook over de evenwichtskunst die moderne samenlevingen van ons vragen. Seculiere, open samenlevingen moedigen hun burgers aan om te geloven dat ze een zekere keuze hebben in wat ze uitzonderlijk fascinerend vinden en dat ze in staat zijn tot een evenwichtig oordeel. Een van de dingen die de psychoanalyse doet, is iets nieuws toevoegen aan de oude culturele discussie over de mogelijke betekenis van ‘uitzonderlijk fascinerend’ en over wat een oordeel inhoudt, evenwichtig of anderszins. (Ze kan ook laten zien waarom vaak niets ons meer uit evenwicht brengt dan de eis van een evenwichtig standpunt). We kunnen alleen echt realistisch zijn als we eerst ons optimisme hebben uitgeprobeerd. Het is niet altijd duidelijk op welke levensterreinen het realistisch (of zelfs optimistisch) is om naar een evenwichtig standpunt te streven, of zelfs wanneer een evenwichtig standpunt ons helpt om het leven te krijgen dat we willen. Evenwichtskunst is onderhoudend omdat het riskant is, maar er zijn situaties waarin het gevaarlijker is om je evenwicht te bewaren dan om het te verliezen.

De psychoanalyse is er goed in geweest ons beelden uit de kindertijd te geven die we in ons volwassen leven kunnen gebruiken. Hieruit bleek dat het leven zoals we dat als kind wel of niet leefden een sleutel is voor het leven dat we als volwassene willen, en er bleek ook uit dat voorbij een zekere grens aardig zijn – net zoals onaardig zijn – betekent dat je te bang bent voor je eigen natuurlijke aard. De psychoanalyse probeert ons er bijvoorbeeld van te overtuigen dat onze opvatting van moraal soms voortkomt uit de moeite die het een kind kost om zindelijk te worden. Daarom zien we moraal nu meestal als iets wat meer te maken heeft met zelfbeheersing dan met stabiliteit, meer met ons inhouden dan met vooruitgaan, meer met discipline dan met tact. Het belang ligt immers in wat we moeten aanraken. Maar het loont de moeite om de vraag te stellen of we bijvoorbeeld niet betere dingen over moraal opsteken van hoe een kind leert lopen dan van zindelijkheidstraining, of de vraag of evenwicht, zoals Mill suggereert, een analogie is die we niet moeten nastreven, of zelfs de vraag of evenwicht in een van de vele mogelijke opzichten noodzakelijkerwijs goed is (of zou evenwicht bijvoorbeeld net zoals bij gymnastiek een middel moeten zijn, geen doel?). Als het gaat om moraal of om het nemen van beslissingen, of om lopen, welke alternatieven zijn er dan voor evenwicht?

Wat we doen wanneer we uit evenwicht zijn is moreel gezien vaak interessanter dan wat we doen wanneer we onevenwichtig zijn. Kinderen vinden het soms heerlijk om zichzelf duizelig te maken, maar volwassenen vinden het vervelend als ze omvallen. We willen dat onze rechters en jury's afgewogen beslissingen nemen, maar we willen altijd graag dat onze ouders in ons voordeel beslissen. Broertjes en zusjes krijgen nooit hetzelfde van hun ouders. Het weegt nooit tegen elkaar op, al willen de ouders dat. Veel kan afhangen van het gebruik dat we maken van evenwicht, van de vraag of onze evenwichtskunst lukt.

Als Shylock in de vierde akte van *De Koopman van Venetië* zijn 'pond vlees' opeist en Portia, vermomd als rechter, even con-

creet antwoordt: ‘Heeft u een weegschaal om het vlees te wegen?’ zijn we natuurlijk geschokt door de letterlijkheid van deze vraag, waarop Shylock onverbloemd antwoordt: ‘Ja, ik heb er een.’ Door de weegschaal van de koopman en de balans van Vrouwe Justitia zo naast elkaar te zetten onthult de volharding waarmee Shylock zijn ‘pond vlees’ van Antonio opeist – ‘die term,’ schrijft de critica Marjorie Garber, ‘die zo vreemd in het moderne taalgebruik voorkomt, alsof het louter en alleen beeldspraak is’ – hoe onevenwichtig een evenwichtig standpunt kan zijn (en ook hoeveel er op het spel kan staan bij de evenwichtskunst in het leven van alledag: als we vergelijkingen maken of wraak nemen). Als het niet om evenwicht gaat, waarom dan wel? Als een evenwichtig standpunt niet is wat we zoeken, wat zijn dan de alternatieven? Het is de ‘harde, ondoordringbare, duistere basis van het personage Shylock’, zoals Hazlitt het noemt, die maakt dat we deze vragen stellen, en die van *De Koopman van Venetië* zo’n verontrustend stuk maakt. Evenwicht, gewicht in onbalans – steekt daar, zoals Antonio zegt, ‘welenige betekenis’ in?